

CSENGEY DÉNES (1953–1991)

Történeti biográfia – egy kezdődő kutatás kérdései és hipotézisei*

PAP PÉTER ISTVÁN

Fogalmi kontextus, relevancia, háttér, kérdések

E sorok íráskor „ünnepeljük”¹ az 1989-es magyar politikai és jogi rendszerváltoztatás harmincadik évfordulóját. Harminc éve ilyentájt zárultak le az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásai; temették újra Nagy Imrét és az ’56-os mártírokat; és kezdődött meg a szovjet csapatok kivonása Magyarországról.² Meggyőződésem szerint ez a harminc esztendő kellő időbeli horizontot biztosít arra nézvést, hogy hozzáfoghassunk a korszak történettudományos feldolgozásához. Különösen igaz ez, ha meggondoljuk: ennyi idő elteltével talán már rendelkezünk – legalábbis a legfiatalabb történésznemzedéknek minden bizonnyal *rendelkeznie kell* – a turbulens aktuálpolitikai szólamokat egyre inkább hátrébb szorító *megértés szándékával*, valamint azzal a *távolságtartással*, amely a tudományos módszerek alkalmazását lehetővé teszi. Ez annál is inkább releváns, mert – szigorúan a struktúrák és nem a napi (párt)politika szintjén – jelenünk társadalmi és gazdasági helyzete ezen a korszakon keresztül válik csak igazán láthatóvá.

Közhelyszámba menő alapvetés a tudományos munka kapcsán, hogy a vizsgált témát *dekonstruálni* kell – egy olyan intenzív és eseményekben gazdag időszak esetében, mint a rendszerváltoztatás, ezt különösen érdemes hangsúlyozni. Ennek végrehajtásához többféleképpen foghat hozzá a kutató: kiemelhet rövid, kronologikus mozzanatokot; elemezhet nagyobb struktúrákat, mint például a gazdaság vagy a társadalom; végezhet nemzetközi összehasonlítást; beágyazhatja az eseményt a hatalmi politikába – vagy éppen készíthet életrajzokat. Az események említett gazdagsága jelzi azt, hogy ezen évek alatt nagyon sok és sokféle ember fordult meg a magyar történelem „forgószínpadán” – már-már zavarba ejtően bőséges választék adódik tehát egy-egy életút elemzésére. Noha ilyenkor – szem előtt tartva a kiválasztott személy modellértékét – szokás a kor kulturális vagy politikai elitjének egy kiemelt, mindazonáltal kiemeltségében is *tipikus* hősét elemezni, úgy gondolom érdemesnek látszik olyan embereket is megvizsgálni, akiknek egyéni életútja kellően *szélsőséges*

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001. „Kutatói kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

¹ Az idézőjel posztmodern gesztus, a témát és az eseményeket övező ellentmondásos vélekedésekre reflektál.

² Romsics, 2003. 123.

ahhoz, hogy rávilágítson ezen történelmi esemény – politika- és társadalomtörténeti értelemben vett – összetettségére, sokszínűségére. Ahogyan Giovanni Levi a történeti életrajzok elméleti és fogalmi rendszerezését megkísérlő írásában kifejti: *„Az életrajzokat néha mégis közvetlenül a kontextus megvilágításához használják fel. Ebben az esetben a kontextust nem integritásában és statikus teljességében fogják fel, hanem szélei felől közelítik meg. A határesetek leírásával annak a társadalmi horizontnak a széleit tárják fel, amelyeken belül ezek az esetek lehetségesek.”*³ Majd Michel Vovelle-t idézve hozzáteszi: *„»Az esettanulmány az egyéni tapasztalathoz való visszatérés szükségességét jeleníti meg, amennyiben az életrajz jellegzetes elemet hordoz, még akkor is, ha atipikusnak tűnhet. Az esettanulmánnyal visszatérünk a kvalitatív megközelítéshez, ami a mentalitástörténet területének dialektikus mozgását jelenti. Számomra ez jóval több a kvantitatív szeriális megközelítés megtagadásánál, ez annak kiegészítése, lehetővé teszi a mélyebb elemzést, amely a normalitásról valló tanúságtételeket, vagy egy szélsőséges helyzetben lévő személy korlátairól szóló, kevésbé egyértelmű, de információban talán még gazdagabb adalékokat részesíti előnyben a tradicionális történetírás homlokterében álló szereplők helyett.»*⁴

Mindezek értelmében került a vizsgálat fókuszába Csengey Dénes, a Magyar Demokrata Fórum alapítója, író-költő, aki 1990-től haláláig országgyűlési képviselő is volt. Csengey a rendszerváltoztatás időszakának egyik megkerülhetetlen, a nyilvánosság előtt gyakran szereplő, markáns politikai arcával és egy nagyon különös életúttal rendelkező szereplője, akiknek a kortárs recepciója is hasonlóan erőteljes volt. Sajnálatosan korai halála okán tulajdonképpen a rendszerváltoztatás politikai-kulturális elitje *első halottjának* is tekinthető. Jelen tanulmányban a kutatás mostani fázisában felmerülő kérdéseket és hipotéziseket szeretném bemutatni.

A szakirodalom és az életút eddig ismert elemeinek elmélyültebb vizsgálata során egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ez a téma nemcsak a rendszerváltoztatás politika-, társadalom- és esztétikájához képes szolgáltató érdemi adalékokat, hanem a Kádár-korszak kései időszakának társadalomtörténete kapcsán is igen beszédes lehet. Nem másról van szó, mint az *ellenzéki mozgalmak* társadalomtörténetéről: kik, miért, milyen „beavatás” alapján, milyen személyes háttérrel kerültek be ebbe a sajátos *ellenelitbe* (*párhuzamos elitbe*). Hogyan tudott ez a csoport „kiválasztódni”, és ez a folyamat milyen konkrét és közvetlen reakciókat váltott ki a hatalom részéről. Csengey életrajza erre nézvést valóban sok új szemponttal és információval szolgálhat.

A kutatás másik „rétege” a kései Kádár-korszak irodalomtörténeti vonatkozásairól szólhatna, ti. miként élt tovább (ha tovább élt egyáltalán) a népi írói hagyomány ezekben az években? Milyen típusú műveken keresztül? Mennyiben és miként kényszerült alkalmazkodásra az államszocializmus kultúrpolitikája kapcsán? Végezetül pedig adódnak a legszűkebben értelmezett rendszervál-

³ Levi, 2000. 87.

⁴ Uo. 87.

toztatás politikatörténeti szempontjai: az ezt fémjelző fontosabb eseményekben Csengey több alkalommal is – például az 1989. március 15-i tüntetés, a négyigenes népszavazás, vagy a Csoóri Sándor *Nappali hold* című cikke nyomán kirobbant vita – kulcsszerepet játszott.

Mindazonáltal ehelyütt kiemelendő, hogy a kutatói program messzemenően el kívánja kerülni a politikatörténeti redukcionizmust. Habár a történeti biográfia klasszikus műfaj, szándékomban áll ennek tudományos értelemben vett határait feszegetni.⁵ Erre alapvetően Kövér György 1998-ban Losonczy Gézáról írt munkája inspirál, amely egyfajta *totális életrajz* keretein belül mutatja be hősét.⁶ Kövér ezen munka kapcsán felhalmozott módszertani tapasztalatait egyébként 2014-ben külön kötetben is kiadta, ami ezen kutatásban (is) megkerülhetetlen lesz.⁷ Meghatározónak tekintem tehát a Csengey-biográfia esetében Kövér (és a vonatkozó témában publikáló nemzetközi szerzők) azon irányú megállapításait, hogy a politikai pályakép mellett – azt mintegy megalapozandó – a személyes, családi, kulturális és iskolai háttér; az egyéni karakter bizonyos rétegei, valamint a személyhez kapcsolódó kortárs vélemények, recepciók bemutatása is legalább olyan fontos.⁸ Nyilvánvalóan nem kívánom megkerülni Csengey közéleti pályájának és karrierjének felvázolását, valamint politikai elgondolásainak ismertetését – ezekre bőséges forrásokat biztosít a rendszerváltoztatás korának sajtója, és az abban megjelent Csengey-írások, melyeknek elemzéséből minden bizonnyal ki fog kristályosodni egy nagyon sajátos és bizonyos szempontból radikális, kortárs koncepció az akkori Magyarország legégetőbb problémáira vonatkozóan.

Történeti kontextus

Mielőtt azonban rávilágítanék Csengey Dénes életrajzának főbb kérdéseire, indokolt néhány szóban kitérni a rendszerváltoztatás történetének főbb dilemmáira – legalábbis arra, amely tárgyunk szempontjából kiemeltebb jelentőségre tarthat számot. Lényeges megtenni ezt a distinkciót, hiszen jelen vizsgálat elősorban politika- és társadalomtörténeti indíttatású, így például a rendszerváltoztatás gazdaságtörténetére, vagy a nemzetközi hatalmi politika vonatkozó tendenciára nincs mód ehelyütt kitérni – noha ezek a tárgyaltnak sokkal inkább előfeltételei, mintsem következményei voltak.

Kronológiai rendben az első fontosabb problémahalmaz a késő Kádár-korszak kultúr- és értelmiségipolitikája, illetve idevágó társadalmi viszonyai. A

⁵ E tanulmány nem vállalkozhat a biográfiaírás historiográfiájának és módszertanának még csak részleges áttekintésére sem, erről bővebben lásd Fábán, 2018. 91–94.; Bourdieu, 2002. 68–77.

⁶ Kövér, 1998.

⁷ Kövér, 2014.

⁸ Vö. Kövér, 2000. 150–156.; Kövér, 2002. 245–262.

hetvenes évek legvégétől – reflektálva a gazdaság és a társadalom egyre nyilvánvalóbb válságára – addig elképzelhetetlen mértékben jelentkeztek a nyilvánosságban olyan szereplők, aki még távolról sem voltak részei a hivatalos állampárti elitnek.⁹ Fontos jelezni azt, hogy ezen emberek motivációja, háttere, valamint a hatalom fellépésükre adott reakciója nagyon-nagyon eltérő volt – de mint jelenség, mégis látható a változás a korábbiakhoz képest. Ennek a „csendes erjedésnek” az időszaka megközelítőleg a nyolcvanas évek közepéig tartott, majd ezt követően lépett át a „zajos erjedés” szakaszába – vagyis a nyílt szervezkedésébe.¹⁰ Ezzel párhuzamosan zajlott – 1987-től egyre fokozottabban – az ellenzéki csoportok polarizációja.¹¹

Csengey pozíciója nyomán külön is rá kell tekinteni az ún. népi-nemzeti¹² csoportosulásra, legfontosabb jellegzetességeire, programjának főbb pontjaira. Nem túlzás kijelenteni, hogy ezt a főleg harmincas-nyolcvanas években születettekből, és jelentős részben *hagyományos* humánértelmisségeiből (írók, történészek, irodalomtörténészek) álló társaságot két körülmény fogta össze. Egyrészt a magyar társadalom ún. „sorskérdései” (ahogyan ezek a szereplők is előszeretettel nevezték): például a művi terheességmegszakítások magas száma, az alkoholizmus növekvő mértéke vagy a cigányság helyzete.¹³ A másik kérdés pedig a határon túli magyarság ügye volt – mint *nemzetiség* kérdés.¹⁴ Ezekből is érzékelhető, hogy ez a mozgalom több szempontból is beleszerveült a harmincas években megjelent népi írói hagyományba.

A népi tábor zászlóbontása minden kétséget kizáróan az 1987. szeptemberi lakitelki találkozóhoz köthető, melyet 1988 januárjában követett a Magyar Demokrata Fórum (MDF) megalapítása.¹⁵ Az alapítók Fekete Gyula (1922–2010, író), Csoóri Sándor (1930–2016, író-költő), Für Lajos (1930–2013, történész), Csurka István (1934–2012, drámaíró), Bíró Zoltán (1941, irodalomtörténész), Kiss Gy. Csaba (1945, irodalomtörténész) Joó Rudolf (1946–2002, diplomata-kisebbségkutató), Lezsák Sándor (1949, tanár-költő), valamint – legfiatalabbként – Csengey Dénes voltak.¹⁶ Ezen csoportról szólva elengedhetetlen megemlíteni

⁹ Majtényi – Szabó, 2008. 65.

¹⁰ Valuch, 2000. 198.

¹¹ Romsics, 2003. 36.

¹² E tanulmánynak nem feladata „rendet tenni” az ellenzéki csoportok bizonytalan és megalapozatlan nomenklatúrájában, azonban fontos hangsúlyozni, hogy ez(ek) egy-idejű, részben akutálpolitikai szempontból motivált, részben pedig a magyar kultúrtörténet évszázados vitáira utaló elnevezés(ek) – s így szükségképpen felületesek és pontatlanok. Vö. Romsics, 2003. 23–37.

¹³ Romsics, 2003. 29.

¹⁴ Ezt annak okán jelzem, hogy az ellenzék másik nagy csoportja, az ún. emberijogi-demokratikus-urbánus is kiemelten foglalkozott ezzel a problémával – mint ahogyan neve is mutatja, elsősorban az általános – az 1975-ös helsinki konferencián megfogalmazott – emberi jogok alapján. Ripp, 2006. 54.

¹⁵ Tóké, 2015. 76.

¹⁶ Uo. 76.

az évtizedes engedélyeztetési folyamatot követően 1988-ban megjelenő *Hitel* című folyóiratot, amelyben alkalom nyílt az átalakulás programjának kifejtésére is.¹⁷

Érdemi – bár kezdetben kevésbé látható – változás volt az MDF életében az ún. urbánus-nemzeti figurák párton belüli gyors felemelkedése, és meghatározóvá válása 1989. év elejétől.¹⁸ Az elsősorban Antall József, Szabad György, Horváth Balázs fémjelezte csoport kevés nyilvános szerepet vitt a megelőző években, nem képviseltette magát az aktív ellenzéki mozgalmakban, és alapvetően betagozódott, sőt, integráns részévé vált a Kádár-korszak hivatalos/foglalkozási elitjének – múzeumigazgatóként, egyetemi tanárként, ügyvédként.¹⁹ Az ő színre lépésükkel jól látható módon kiszorultak az operatív ügyvitelből a népi háttérű vezetők, ami az 1989 tavaszán meginduló Ellenzéki Kerekasztal (EKA), majd az abból júniusban kinövő Nemzeti Kerekasztal (NKA) tárgyalásai világosan mutattak.²⁰ Ezen fórumokon alakult ki az, amit ma *tárgyalásos átmenetnek* nevezünk: az ellenzék által követelt törvényjavaslatokat megvitatták az állampárt képviselőivel, majd a konszenzus eredményeképpen létrejött jogi szövegeket a Németh-kormány sarkalatos törvényekként terjesztette a még mindig pártállami országgyűlés elé.²¹ Ez a folyamat egyfelől tiszteletreméltó jogi-politikai teljesítmény volt, másfelől azonban szinte teljességgel érzéketlennek mutatkozott a társadalmi és gazdasági problémák iránt. Az állampárttal való tárgyalásból és az érdemi döntési folyamatokból nagyrészt kihagyott népi-nemzeti szárny vezetői – habár hangsúlyozták a kerekasztal tematikai és legitimációs hiányosságait – beletörődtek Antallék vezető szerepébe, és egy német típusú, kereszténydemokrata ideológiai irány és pártstruktúra kialakításába – a konfliktus azonban nem szűnt meg, csupán lappangott.²²

Az immár pártokba szerveződött ellenzéket nemcsak a kerekasztal-tárgyalások tették próbára, hanem az államfő megválasztásának módjáról szóló ún. *négyigenes népszavazás* is.²³ Közismert, hogy éppen az MDF népi szárnyával jó viszonyt ápoló, a tárgyalásos átmenet során katalizáló szerepet vivő, reformkommunista Pozsgay Imre köztársasági elnöki ambíciói miatt a liberális pártok (a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fiatalkor Demokraták Szövetsége) azt szerették volna elérni, hogy a referendummal módosítsák a sarkalatos törvényben előírt közvetlen államfőválasztást – hogy azt a majdani új országgyűlés hatáskörébe utalhassák. Az MDF ezzel egy sajátos politikai csapdahelyzetbe került: ha támogatják az elnökválasztás elhalasztását, elvesztik egy fontos szövetségeseiket (s ezzel, Pozsgay népszerűsége okán, sok százezer, baloldali érzelmű, de

¹⁷ Romsics, 2003. 81.

¹⁸ Ripp, 2006. 61.

¹⁹ Ungváry, 2013. 18.

²⁰ Romsics, 2003. 129.

²¹ Tótkés, 1998. 92.

²² Uo. 99.

²³ Ripp, 2006. 59.

a változások iránt elkötelezett választópolgárt); ha azonban elutasítják, „rájuk éghet” a „kommunistákkal” való kollaboráció vádja – habár a népszavazástól függetlenül ezt sokan amúgy is így vélték. A nehéz helyzetre az MDF elnöksége – nem kis részben a népi szárny vezéralakjainak hatására – úgy reagált, hogy meghirdette a szavazás bojkottját, amely azonban nem volt sikeres: a referendum elérte az érvényességi küszöböt, és az SZDSZ által képviselt irányzat győzedelmeskedett.²⁴

Az elszenvedett vereség ellenére az 1990. évi, tavaszi választásokon az MDF alakíthatott kormányt, a Kereszténydemokrata Néppárttal (KDNP), és Független Kisgazdapárttal (FKgP) koalícióban.²⁵ A folyamatosan növekvő feszültség a kormány és a legnagyobb ellenzéki párt, az SZDSZ között őszre heves vitákba, sőt, belpolitikai válságba torkollott. Ennek egyik oka minden bizonnyal az MDF prominenseinek érzéketlen kommunikációja volt, amelyre válaszul a liberálisok rendszeresen antiszemizmussal támadták a kormányt és szellemi holdudvarát. Ennek két jellemző esete volt 1990 tavaszán. A „hordóügy”-ként elhíresült botrány úgy robbant ki, hogy Tölgyessy Péter SZDSZ-frakcióvezető egy heves parlamenti felszólalását hangos bekiabálás zavarta meg a kormánypárti képviselők felől.²⁶ Tölgyessy és párttársai határozottan állították, hogy az egyik MDF-es honatya szájából a „Hordót a zsidónak!” felkiáltás hangzott el, míg a másik oldal a „Hordót a szónoknak!” elhangzására emlékezett.²⁷ Hosszú, többheletes polémiát, a parlamenti jegyzőkönyvek átvizsgálását, tanúk meghallgatását követően a vizsgálat eredménytelenül zárult le – ami maradt utána, az leginkább a politikai állóháború fogalmával írható le.

A másik eset a *Hitel*hez és Csoóri Sándorhoz kapcsolódik. A folyóirat 1990 őszi számában megjelent, *Nappali hold* című cikkében – többek közt – az évszázados magyar-zsidó együttélést, annak kudarcait elemzi.²⁸ Szövege több helyen is erőteljes, durva kifejezéseket használ: „zsidó neurózis”-ról, a „holokauszt traumájának politikai felhasználása”-ról ír Csoóri.²⁹ A cikk heves indulatokat váltott ki a magyar értelmiség soraiban, több szerző – köztük Esterházy Péter – elhagyta a *Hitelt*.³⁰ Hasonlóképpen a „hordóügy”-höz, ez a vita is elmélyítette, sőt, nem túlzás: visszavonhatatlanná tette a népi-nemzeti és az urbánus értelmiség és pártjaik szeparációját. Mindezeket tetézte az 1990 őszi taxisblokádnak, és az ez által keltett belpolitikai krízis.

Összegezve tehát a Csengey-életrajz megalapozásához elengedhetetlen tágabb történeti csomópontokat: a kései Kádár-korszak kultúr-, és értelmiségipolitikája; az ellenzéki mozgalmak és tagolódásuk története; a – számban és

²⁴ Romsics, 2003. 171.

²⁵ Uo. 229.

²⁶ Uo. 278.

²⁷ Uo. 278.

²⁸ Csoóri, 1990. 12–16.

²⁹ Uo. 12–16.

³⁰ Romsics, 2003. 278.

hatásában is – fokozódó ellenzéki megnyilvánulások számbavétele; a tárgyalásos átmenet lépései; valamint az 1990 utáni új kormány, és ellenzéke között kibontakozó vita értelmezése.

Közelítések Csengey Déneshez – egy biográfia és lehetséges olvasatai

Mindezen háttérrel érdemes tehát ráközelíteni Csengey életútjának áttekintésére, és az abból következő kérdésekre. Elsőként nagyon röviden összefoglalom a fontosabb tényeket és adatokat, amelyek mintegy szegélyezik a történetet, majd pedig összhangban a bevezetőben jelzettekkel három szerep és életszakasz kapcsán igyekszem további kérdéseket feltenni, és mélyebb problémákra rávilágítani.

Csengey Dénes 1953. január 24-én született, Szekszárdon.³¹ Szülei a gazdálkodással már felhagyó, de paraszti származású emberek voltak, akik alkalmazottként dolgoztak.³² Ő maga 1968-tól a budapesti Hajózási Szakközépiskolába járt, ahol 1972-ben érettségizett, hajózási szakmunkás képesítéssel.³³ A következő öt év a nagy „Odüsszeia” Csengey életében: építkezéseken segédmunkásként, autószerelőként, rakodómunkásként, képesítés nélküli tanítóként és üzemi népművelőként is dolgozott.³⁴ Ezekben az években minden bizonnyal megismerhette a magyar társadalom „mélyében” lévő problémákat és nehézségeket – s ez a momentum alapjaiban határolja el őt a meglehetősen elzárt, kivételezett értelmiségi életet élő Fekete Gyulától, Csoóritól, Csurkától (akinek például – egyébként színvonalasnak mondható – drámáit ez idő tájt minden más kortárs magyar szerzőnél gyakrabban játszották a budapesti színházak, s aki mint ilyen, Aczél György egyik kedvenc szerzője volt).³⁵

1977-ben felvételt nyert Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar-történelem szakára, ahol 1983-ban diplomázott.³⁶ Egyetemi éve alatt részt vett az intézményi szintű ellenzéki mozgalmakban, vita- és irodalmi esteket szervezett. 1978-ban jelent meg első írása – egy novella – az *Alföld* folyóiratban, *Halandzsia* címmel.³⁷ 1981-től az irodalmi élet megújítását követelő, „lázadó” szellemiségű ifjú írókat, költőket tömörítő *Fiatal Írók József Attila Köre* (FIJAK) titkára volt, majd ezt követően egy egyetemi barátja hívására 1984-től Keszthelyre költözött feleségével és fiával.³⁸ Az 1985-ös monori, és a lakiteleki (1987) ellenzéki találkozók résztvevője, felszólalója.

³¹ Kiss, 1992. 125.

³² Elek, 2003. 17.

³³ Kiss, 1992. 125.

³⁴ Uo. 125.

³⁵ György, 2000. 97.

³⁶ Kiss, 1992. 125.

³⁷ Csengey, 1978. 33–36.

³⁸ Kiss, 1992. 125.

A már jelzett körülmények között lett a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója, és elnökségének tagja haláláig.³⁹ Az 1990-es választásokon az MDF országos listájáról jutott be a parlamentbe, ahol a kulturális bizottság alelnöke volt.⁴⁰ Halála körülményei máig tisztázatlanok: 1991. április 9-én találtak rá holttestére XII. kerületi bér lakásában – hivatalosan előző nap hunyt el, azonnali szív-megállás következtében, azonban elvesztésének körülményeivel kapcsolatban számos, máig élő találgatás kapott szárnyra azokban a napokban.⁴¹

Az életrajz eseménytörténeti összefoglalását követően érdemes Csengey életének néhány, jellemző szakaszát alaposabban is megvizsgálni – ráközelítve a bevezetőben feltett kérdésekre. Jelenlegi ismereteim szerint öt ilyen szakasz választható szét: a családi körben, Szekszárdon eltöltött évek (1968-ig); a hosszú „kitérő” 1968 és 1977 között; a debreceni évek és az irodalmi kibontakozás (1977 és 1985/86 között); a „mozgalmi” évek, vagyis az aktív ellenzéki szerep vállalása, majd a rendszerváltoztatás időszaka 1986 és 1989 között; végezetül pedig a „hivatásos” politikusként eltöltött évek az 1989 ősztől. Ezek a szintek értelemszerűen egymásba csúsztak, azonban sok szempontból elkülöníthetők. Ezek közül jelen írás keretei közt az utolsó három időszak vonatkozásában teszek néhány megállapítást, és próbálok néhány tágabb horizonton is érzékelhető problémára rávilágítani.

Az első ilyen színteret Csengey életében az egyetemi évek és az irodalmi életbe való betörése jelentette. A KLTE-n eltöltött évei alatt ugyanis személyében egyszersmind kibontakozott egy rendszerkritikus, nagyon egyedi hangú ifjú „irodalmár”, aki aktivizmusával széles körű kapcsolatrendszert épített ki a kor ellenzéki szellemi életének kiválóságaival – sok bosszúságot okozva ezzel az egyetem vezetésének és KISZ-titkárainak. Ennek a kapcsolatrendszernek elsődleges fóruma volt a már említett FIJAK, illetve a Kulin Ferenc vezetésével 1981 és 1983 között „legszabadabb” éveit élő *Mozgó Világ* című folyóirat; és amelyeken keresztül ezek a fiatal írók és költők élesen bírálták a hivatalos irodalmi „establishment”-et, és az azt megtestesítő *Írószövetséget* – ezzel pedig egyszerre próbálták meg megújítani a kor irodalmának tematikáját és nyelvezetét, valamint vállaltak politikai küzdelmet is.⁴² Csengey első önálló, 1983-as kötete, az *...és mi most itt vagyunk* témaválasztásában, műfajában, nyelvezetében is nagyon sajátos.⁴³ A szerző saját szavai alapján a könyv egy nemzedéki esszé, mely a Cseh Tamás és Bereményi Géza által megalkotott dalok népszerűségét, a kor divatos beatzenéjétől (Illés, Metro, Omega) való látványos különbségét elemzi – erőteljes rendszerkritikus hangnemben, merész állításokkal, eleven és újszerű szóképekkel. (Csengey egyébként személyesen is kötődött a dalokhoz. Amikor 1983-ban Bereményi kiszállt a közös munkából, Csengey

³⁹ Romsics, 2003. 78.

⁴⁰ Kiss, 1992. 125.

⁴¹ Romsics, 2003. 319.

⁴² Romsics, 1999. 479.

⁴³ Csengey, 1983.

felajánlotta Cseh Tamásnak, hogy írna szöveget az énekes-zeneszerző újabb dallamaihoz.⁴⁴ Együttműködésük eredményeként jött létre a *Mélyrepülés* című album, rajta olyan ismert dalokkal, mint például az *Anna*, *Kiegyezés tangó*, vagy a *Boldogasszony anyánk* egy feldolgozása.)

A nyolcvanas évek második felében aztán sorra jelentek meg történelmi, filozófiai, irodalomtörténeti és politikai esszéi, többek között a *Közelítések Eötvös Józsefhez*, az *Új országalapítás*, vagy éppen *A tényirodalom arculatai*. Számos szociografikus témájú írása is megjelent a cigányságról és a vidéken, mélyszegénységben élők helyzetéről. Hangsúlyozandó: már önmagában ezen témák irodalmi közbeszédbe való beemelése is ellenzéki irányultságú politika volt – ezekről a kérdésekről ugyanis a hatalom azodáig a lehető legteljesebb mértékben hallgatott, a hivatalos nyilvánosság igyekezett nem tudomást venni ezekről a problémákról.

Mindezek ismeretében adódik a kérdés: beilleszthető-e Csengey a népi írói hagyományba? Témái, „politikusi” alkata okán úgy tűnik, ez a felvetés nagyon is jogos. Más kérdés azonban, hogy ő maga miként viszonyult ehhez a hagyományhoz, miként reflektált annak korábbi képviselőire. Ráadásul arra is figyelemmel kell lennünk – ismerve a magyar irodalom hetvenes évek végétől kibontakozó, kilencvenes években felerősödő, részben generációs alapú, posztmodern tendenciáit – hogy amennyiben elhelyezzük őt ebben a képzeletbeli panteonban, akkor talán ő lenne ennek a szellemi áramlatnak a legkésőbb született képviselője – s generációjából szinte az egyetlen, aki ebben a közegben talált ideológiai otthonra.

Csengey a nyolcvanas évek közepétől – immár ismert íróként – országos szinten is belevetette magát az ellenzéki mozgalmak első vonalába, ezzel új típusú szerepet vállalva. Ismertségét jelzi, hogy azon kb. két tucat ember közé tartozott, akiket meghívtak az 1985. június 14–16. között rendezett monori ellenzéki tanácskozásra. Itt elhangzott hozzászólásaiban a megelőző huszonöt év értékvesztéseiről és ezzel szoros összefüggésben az értelmiségi szerepfelfogás megváltoztatásáról beszélt – az aktivizmus felvállalását és a hatalommal való társutasság elutasítását hangsúlyozva.⁴⁵

Monor után azonban az egyik lehangosabb szószólójává vált az urbánus csoporttól való – óvatos, udvarias, de mégiscsak – elhatárolódásnak. Ebben egyébként mélyen egyetértett a későbbi MDF három „pontifex maximus”-a: Csoóri, Csurka és Csengey.⁴⁶ Ha ebben ugyan egyet is értettek, látható azonban, hogy számos kérdésben volt nézetkülönbség az alapítók közt. Ezek a belső törésvonalak rámutatnak arra, hogy ennek a népi-nemzeti csoportnak is legalább két irányzata volt: egy kategorikus antikommunizmust képviselő *jobbszárny*; és egy, a reformkommunistákkal való együttműködésre nyitott

⁴⁴ Cseh, 2018. 302.

⁴⁵ Rainer M., 2005. 168.

⁴⁶ Romsics, 2003. 35.

balszárny. Ezen szellemi frontok pontosabb definiálásával máig adós egyébként a vonatkozó szakirodalom.

Csengey „mozgalmi” időszakának kétségkívüli tetőpontja 1989. március 15., amely az első, nem állami szervezésű, százezres ünnepség volt évtizedek óta.⁴⁷ (Ennek jelentőségét azért is érdemes hangsúlyozni, mert ugyanekkor a Múzeumkertben zajló állampárti megemlékezésen részt vett két elvileg ellenzéki szervezet, az FKgP és Magyarországi Szociáldemokrata Párt is.)⁴⁸ Ennek a tömegrendezvénynek a valódi jelentősége abban állt, hogy „*az ellenzék lényegében ezen a napon hódította meg az utcát*”.⁴⁹ A Szabadság téren zajló demonstráción a tömeg és a szónokok jelképesen lefoglalták a Magyar Televízió épületét. Cserhalmi György színművész felolvasta az ellenzék követeléseit, majd az esemény vezérszónoka, Csengey Dénes lépett ez egybegyűlték elé.⁵⁰ Kiemelte, hogy nem fogadnak el a hatalomtól semmiféle félmegoldást a demokratizálódás és nyilvánosság ügyében, majd beszédét lezárva kijelentette: „*És most induljunk tovább. Ne tagadjunk ki senkit a szívünkéből, mert mindannyiunké a nemzet. Vigyük magukkal ezt az emelkedett méltóságot. Szabad március 15-ét, 16-át, 17-ét, 18-át....és így tovább, az öröknaptár utolsó napjáig.*”⁵¹

Az összeülő EKA munkájában való szerepe újabb kérdéseket vet fel. Olybá tűnik, hogy – kényszeredetten bár, de – ő is elfogadta Antallék vezető szerepét – viszont, ha alkalma nyílt, hangsúlyozta merőben egyéni hangvételű programját: a morális alapon álló, kategorikus antikommunizmust; a feltétlen demokratizmust; az állampárti apparátus elszámoltatásának és ezzel összefüggésben a társadalmi katarzisznak igényét és a szociális kérdések fontosságát.⁵²

Újabb változást, egyfajta más közszereplői minőséget figyelhetünk meg 1989 őszétől. A kerekasztal-tárgyalások lezárásával, illetve a négyigenes népszavazás kampányával a lassanként párttá váló ellenzéki mozgalmak immár nem az MSZMP-vel, hanem egymással kellett, hogy küzdjenek. Ennek során váltak az egyes szereplők „öltönyös”, „hivatásos” pártpolitikussá, a nyugati értelemben vett, plurális demokrácia szabályai szerint. Ez Csengey számára együttjárt az első komoly, személyes politikai vereséggel is. A referendum fentebb taglalt eredményén túl ugyanis, még a bojkottról határozó elnökségi ülésen magára vállalta, hogy bejelenti a televízió élő adásában a döntést.⁵³ Ezzel az aktussal – és ennek későbbi eredménytelenségével – „magára húzta” a kialakuló népszerűtlenséget, az SZDSZ köreiből pedig számon is kérték rajta antikommunizmusát.⁵⁴

⁴⁷ Uo. 137.

⁴⁸ Uo. 137.

⁴⁹ Romsics, 2013. 74.

⁵⁰ Romsics, 2003. 137.

⁵¹ Csengey, 1990. 65.

⁵² Lásd például Bozóki, 1999. II. 34–75.

⁵³ Kónya, 2016. 95.

⁵⁴ Uo. 119.

Hogy ez a tényező mennyiben járult hozzá a tavaszi választásokon egyéni-ben elszenvedett vereségéhez, (egyelőre) nem világos. Ami biztos: Zala megye 3. számú, Keszthely központú választókerületében mindössze a voksok 21,35%-át szerezte meg, a független Czoma László és az – egyébként szintén leszereplő – SZDSZ jelöltje mögött.⁵⁵

Csengey politikusi pályafutásának utolsó nagy „mérkőzése” az 1990 késő nyarán-kora őszen kirobbanó, fentebb ismertetett botrányokhoz kötődő értelmiségi háborúskodás reményvesztett csillapítgatása volt. Több ízben is határozottan elutasította az antiszemitizmus vádját, ugyanakkor igyekezett párbeszédet kezdeményezni (és párbeszédképes maradni) a másik oldal szereplőivel a helyzet tisztázása érdekében. Jellemző, kissé kétértelmű gesztus volt, hogy a MTV *A Hét* című műsorában, Sándor György – zsidó származását nyíltan vállaló, de MDF-közei – humoristával ült le egy beszélgetésre, ahol világossá tette, hogy a felszínre került feszültségeket nem érdemes aktuálpolitikai célokra felhasználni.⁵⁶ Habár ő maga – ebben a műsorban és máshol is – tett erőteljesebb kijelentéseket, publicisztikájában és személyesen is igyekezett mindent megtenni, hogy megakadályozza a rendszerváltó elit két nagy táborának teljes elszigetelődését. Ezen hetek idején világosan kirajzolódott: a népi táborból talán Csengey rendelkezett a legtöbb szabad „vegyértékkel” a liberálisok felé – igyekezete azonban hiábavaló volt.

Összegzés

Ha a forrásadottságok, az elméleti konstrukció, valamint a vizsgálat fókuszáltsága is megfelelő, akkor ebből a kutatásból két világos eredmény rajzolódhat ki. A legfontosabb célkitűzés: bemutatni egy késő Kádár-kori értelmiségi lehetséges helyét és szerepét az ellenzéki mozgalmakban és a rendszerváltoztatásban – mint társadalomtörténeti értelemben vett elitkutatás és esettanulmány. Ennél talán kevésbé lényeges, de mindenképpen számot tarthat némi relevanciára, hogy ezen biográfia kapcsán egyszersmind felvázolható egy sajátos *történeti tabló* a rendszerváltoztatás szereplőiről – és Csengey sokrétű kapcsolatrendszere miatt ez a tabló ráadásul keresztbe is metszené a közismert *népi-urbánus* törésvonalat. Mindez ahhoz is elvezethet, hogy az ebben a kutatási projektben megismert szempontrendszerek leszűkítésével és formalizálásával adott esetben elvégezhető lenne a rendszerváltoztató *ellenelit/párhuzamos elit* népi-nemzeti szárnyának prozopográfiai vizsgálata is.

Ez a sajnálatosan torzóban maradt, mégis, megszakítottságában is rendkívül gazdag életút és maga Csengey Dénes – a rendszerváltoztatás politikai-kulturális elitjének „első” halottja – azt hiszem mindezekért (is) megérdemli a kitüntetett figyelmet. Ahogyan Tamás Gáspár Miklós, a nagy barát és a nagy ellenfél

⁵⁵ Kiss, 1992. 342.

⁵⁶ Csengey, 1990. 127. Vö. Kónya, 2016. 127.

nyilatkozott róla: „(...) én azt hiszem, hogy nála megvalósult két olyan attitűd egysége, ami azért tulajdonképpen jelentős a jövő magyar értelmisége számára. Az egyik a kérlelhetetlen kritikai attitűd, a másik pedig a magyar nép szeretete. Együtt. Ez általában külön szokott lenni. Namost ebben az emberben megvolt mind a kettő. (...) Egy generációra volt hatása, talán még azokra is, akik csak a tv-ben nézték a tágra nyílt szemű, fanatikus, sápadt arcát – és akik nem szerették azok is láthatták, hogy itt van egy ember, aki halálosan komoly veszi azt, amit mond, és bizonyos értelemben az életével kezeskedik érte. És hogyha nem megy, akkor belehal.”⁵⁷

Felhasznált források és szakirodalom

- Bourdieu, Pierre: Az életrajzi illúzió. In: A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről. Szerk.: Gellériné Lázár Márta – Tóth Réka. Budapest, 2002. 68–77.
- Bozóki András et. al (szerk): A rendszerváltás forgatókönyve: kerekasztal-tárgyalások 1989-ben I–IV. A tárgyalások jegyzőkönyve. Budapest, 1999.
- Cseh Tamás: Cseh Tamás. Bérczes László beszélgetőkönyve. Európa Könyvkiadó, 2018.
- Csengey Dénes: „...és mi most itt vagyunk”. Budapest, 1983.
- Csengey Dénes: A kétségbeesés méltósága (esszék, tanulmányok). Budapest, 1988.
- Csengey Dénes: Halandzsia. Alföld, 1978/1. 31–34.
- Csengey Dénes: Mezítlábas szabadság (esszék és beszédek 1984-1989). Budapest, 1990.
- Csoóri Sándor: Nappali hold. Hitel, 1990/17. 2–6.
- Elek István (szerk.): Szegényen, szabadon, szeretetben. Válogatás Csengey Dénes írásaiból. Budapest, 2003.
- Erdélyi János – Matkócsik András: A kétségbeesés méltósága. Emlékek Csengey Dénesről. Dokumentumfilm. 1997.
- Fábián Máté: A huszadik századi magyar életrajzírás néhány historiográfiai és módszertani kérdése/Adalékok egy készülő életrajzhoz. Acta Universitatis, Sectio Historiae, Tom. XLV. Eger, 2018. 83–98.
- György Péter: Néma hagyomány. Budapest, 2000.
- Kiss József (főszerk.): Az 1990-ben megválasztott Országgyűlés almanachja. Magyar Országgyűlés, 1992.
- Kónya Imre: ...és az ünnep mindig elmarad? Történetek a rendszerváltástól napjainkig. Pécs, 2016.
- Kövér György: A biográfia nehézségei. Aetas, 2002/2. 245–262.
- Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet. Budapest, 2014.
- Kövér György: Biográfia és történetírás Aetas, 2000/3. 150–156.
- Kövér György: Losonczy Géza: 1917–1957. Budapest, 1998.

⁵⁷ Erdélyi – Matkócsik, 1997.

- Levi, Giovanni: Az életrajz használatáról. Korall, 2000/Tél. 81–92.
- Majtényi György – Szabó Csaba (szerk.): Rendszerváltás és Kádár-korszak. ÁBTL-Kossuth, 2008.
- Rainer M. János (szerk.): A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Budapest, 2005.
- Ripp Zoltán: Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990. Budapest, 2006.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999.
- Romsics Ignác: Rendszerváltás Magyarországon. Pont-könyvek. Budapest, 2013.
- Romsics Ignác: Volt egyszer egy rendszerváltás. Rubicon-könyvek. Budapest, 2003.
- Tőkés Rudolf: A harmadik magyar köztársaság születése. Emberek, ideológiák, intézmények. Budapest, 2015.
- Tőkés Rudolf: A kialakult forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990. Budapest, 1998.
- Ungváry Krisztián (szerk.): Búvópatakok – A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989. Budapest, 2013.
- Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2000.